

RÉGI DOLGAINKRÓL (VI.)

HERCEG JÁNOS

A szó, újdondászok, Krúdy Gyula szótárából való, ő szerette így nevezni a régi újságírókat. Kicsit bizalmas jelentéssel, kicsit pejoratív értelemben, de mindenkor a regényesség elégikus színeiben festegetve az egykori kolléga alakját. De hiába hordta tele anyaggal a régi újságot az állandó belső munkatárs, a fontosabb mégis az volt, amit a külmunkatársak írtak. Ha mindjárt csak nyúlfarknyi versikét vagy pár sort az őszi, a lombhullásról, illetve a tavaszi virágfakadásról. Mindenütt a világon ez az az örök témakör, amelyben a vidéki széplélek otthonosan mozog, s amelynek hangulatától megittasulva formálja költeményét vagy tárcáját.

A mi külső munkatársaink nem voltak akárcik. Nevük volt, rangjuk, társadalmi tekintélyük. „Akárciktől” talán nem is közölt volna a szerkesztő semmit. Maga a tehetség ugyanis nem volt elég belépőjegynek a vidéki sajtó szentélyébe. Arra valók a folyóiratok voltak és a pesti lapok. A zombori újságok tekintélyelvéhez talán még Papp Dániel is alkalmazkodni kényszerült „slapaj” – vagyis gyakornok – korában. Ezért írta cikkeit saját lapjában névtelenül, illetve „Dániel pap” és „Monachus” jelzéssel. És erre a névtelen újságíróra figyeltek fel a fővárosban, s vitték fel azután a *Pesti Napló*hoz, ahol már nem kellett álnéven írnia. Mert ott már a lap adott súlyt és jelentőséget a cikkíró nevének, és nem fordítva, mint a zombori redakcióban.

A külső munkatársak műfaja mindenekelőtt a vezércikk volt. A lap is a közéleti kérdéseket tartotta fontosnak, s nem az élet egyszerű és hétköznapi dolgait. Margalits Ede időszerű cikkeivel hívta fel magára a figyelmet, s nem filológiai munkásságával, amely pedig életművében sokkal fontosabb lett. Radics Györgynek ugyancsak a publicisztika szerzett nagyobb figyelmet, s nem műfordítói igyekezete, amikor ismeretlen szerb költőket mutatott be a zombori olvasóknak. De még Vértesi Károly is a cikket tartotta magához méltóbbnak, mintha a vers vagy novella nem lett volna elég komoly műfaj az olyan komoly úriemberhez, mint amilyen ő volt.

Talán csak Dömötör Pál a kivétel itt. Neki viszont pesti pályadíjak biztosítottak tekintélyt a versíráshoz. Hogy azonban ő is megőrizze méltóságát a *Bácska* vagy a *Zombor és vidéke* hasábjain, rendszerint ódákat írt, mint az antik görögök, szóval ünnepélyes akart lenni, és tartózkodott minden személyi feltárulkozástól, még a líra közvetlenebb hangjaitól is. Utóvégre egy járásbíró-sági elnök, gondolhatta magában, nem teregetheti ki titkait ország-világ előtt!

Titkokat éreztetni, vagy megsejteni legalább, a nők előjoga volt. Versek és tárcákat is ők írtak hát. A természet különféle jelenségeiről, holdfényről és csillagokról, nyár végi alkonyokról és ártatlan családi örömökről Molnárné Radics Jolán – az egykori szerkesztő lánya – írt verseket. *Szürke felhők* című verseskönyve azonban már azt a kötelező világfájdalmat is megszólaltatja, ami nélkül a vidéki élet akkoriban el sem volt képzelhető.

Radványné-Ruttkay Emma ugyan m. kir. pénzügyi titkár felesége volt, de szocialista hangoltságú versek és tárcák is kikerültek a tolla alól. Ady még nem jutott el hozzá, de Csizmadia Sándor és Gyagyovszky Emil költészete érezhető hatást tett rá.

Az igaztobb jelenség az olvasók körében Janda Matild lehetett, a bezdáni tanítónő, aki színészképzőbe járt, és pesti lapokba s Bródy Sándor *Jövendőjé*-be írt verseket. Mi mindent lehetett ezekben a versekbe belemagyarázni! Mennyi füledt rejtelmét a pusztá ténynek, hogy egy pesti színésznő Bezdánba jön tanítani és verseket írni!

És valószínűleg még nagyobb szenzáció volt Jovanovich Lea egy-egy prózai verse! A közismert zombori ügyvéd királynői megjelenésű lánya, aki szerelmi bánatában novícia lett egy távoli apácázárdában, s onnan tért haza tüdőbajjal, mert nem bírta ki a kolostori élet szigorát, vallásos verseiben nemcsak egyéni érzelmeiről tett vallomást, de olykor erotikus képektől sem idegenkedett. Ő volt a legszabadabb s konvencióktól leginkább mentes valamennyi zombori költőnő közül! És a legeredetibb is persze.

Csak néhányat soroltunk fel a régi zombori újságok külmunkatársai közül. De valamennyiükre érvényes szempont a tekintély elve volt, illetve a nőknél az, ami „a dolgok mögött rejtőzik”, a titkozatosság. És mivel az akkori vidéki hetilapok nem annyira tájékoztatási eszközök, mint inkább a társasági élet orgánumai voltak, tekintély és titkozatosság egyformán hozzájárult ahhoz, hogy fontosak és érdekesekek legyenek.

*

Bármilyen nagy megbecsülésben részesíti azonban egy újság a munkatársait, az álom mégiscsak az önálló megjelenés: a könyv. Mintha írónak tekinteni csak azt lehetne, akinek könyve látott napvilágot. Mindegy, hogy hol jelent meg és milyen kiadásban, csak könyv legyen!

Zomborban az első magyar könyv 1874-ben került ki a nyomdából. A Szabadkáról idehelyezett gimnáziumi tanár és igazgatóhelyettes, Radics György

írta, s a címe ez volt: *A zombori államgimnázium*. Harcos, vitatkozó könyv volt – már amennyire az idézetekből tartalmára és hangvételére következtetni lehet –, és valószínűleg az ország közhangulatát szerette volna befolyásolni a zombori gimnázium tannyelvét illetően. Mert a szerb tannyelvűnek tervezett iskola már úgy is indult, hogy a szerb nyelv csak fakultatív tárgy lett, amiért azután a szerb közvélemény, ahol csak lehetett, rosszállásának adott kifejezést. Főként Miletic lapja, a *Zastava* intézett éles támadásokat a zombori gimnázium gyakorlata ellen, s miután a parlamentben is ébren tartották ezt a kérdést, Radics György érezte magát legilletékesebbnek a válasza. Akkor már ő felelt az iskoláért, munkásságát és működését is neki kellett megvédenie.

A következő évben egy szerb költő magyar nyelvű munkája jelent meg: Pavlovits Jenő rendezte sajtó alá 1875-ben a Bittermann-nyomdában Zmaj Jovan Jovanović verseit, a *Rózsákat*. Pavlovits Jenőnek, aki zombori ügyvéd volt, akkor már jól csegett a neve szerb irodalmi körökben. Verseit a *Srbadija* jelentette meg, elbeszéléseit és egy regényét a *Danica*.

Egy kicsit megkésett ez a könyv. Zmaj írói munkásságának negyedszázados évfordulóját 1874-ben ünnepelték, s ebből az alkalomból fordította magyarra verseinek egy válogatását Pavlovits Jenő. A késés oka valószínűleg a nyomda lassúságával magyarázható, de nem utolsósorban azzal is, hogy a fordító megvárta a Kisfaludy Társaság véleményét, hogy azután annak erkölcsi és anyagi támogatásával szánja el magát a kiadásra.

A példa ösztönző hatását fordítókra és nyomdászra nagyban elősegítette az előkelő magyar irodalmi társaság érdeklődése. Székács szép munkáját és Szulik József kísérleteit addigra már elfelejtette az irodalmi közélet. Pavlovits Jenő a Kisfaludy Társaság pártfogásával újra felhívta a figyelmet a szerb irodalomra. S ki tudja, talán a nyomdász, Bittermann Nándor is fontosnak tartotta ezt a szellemi közeledést, ezért adta ki azután Radics, Margalits és Dömötör Pál szerbhorvát fordításait, több mint három évtizeden át vállalva a kockázatot, és egyedüli hajlékot teremtve ennek a munkásságnak. Mert az önálló köteteket megelőzően lapját, a *Bácskát* is rendelkezésére bocsátotta a szerbhorvát irodalom magyar fordításainak. Zombor hosszú időn át egyedül képviselte kitartóan és konokul a közvetítésnek ezt a szerepét!

1876-ban Dömötör Pálnak jelent meg első verseskönyve Zomborban. Akkor már ő is fordítgatott, s bár a fővárosi irodalmi élet berkeiben is meg-megfordult, mintha az ő költészetében is az lett volna érdekesebb, amit a szomszédból hozott. Az idő mindenesetre ennek a munkásságának látszik hosszabb életet biztosítani.

Öt év múlva a Zomborba került Margalits Ede jelentkezett új kötettel, a *Hósi époszok meséivel*. Nem ez volt az első könyve. Baján már megjelent három kötete is, de mivel akkor kezdte meg közírói tevékenységét, s került közelebbi kapcsolatba Bittermann-nal, indokoltnak látszott, hogy új kötettel mutatkozzék be az alvó város vékony pénzü értelmiségi rétegének. Egy olyan könyvvel, amely már egy nagy erőpróbát, Mažuranić eposzának átköltését is bejelenteni látszott.

Egy évvel később, 1882-ben megjelennek a *Rigómezei dalok*. Természetesen megint Bittermann Nándor kiadásában: „Fordítá Radics György”. És ha jó-maga nem is volt költő, tisztességes literátori munkát végzett Radics György. Miután pedig megtalálta a neki való szerepet, a rövid életéből még hátralevő négy év alatt nem is tett mást, csak az irodalmi közeledés dolgán munkálkodott. Írt egy terjedelmes tanulmányt A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben címmel, s egy másikat Mátyás királyról és a délszlávokról.

És Bittermann ezeket is kiadta. Mintha költőket és politikusokat messze megelőzve a közvetítésben látta volna a város és a vidék feladatát.

*

Amikor aztán Margalits Ede felkerült Pestre, s az egyetemen a szerbhorvát tanszék professzora lett, annyira megnőtt a tekintélye, hogy már nem kellett a zombori nyomdász bizalmára és hitelére támaszkodnia, ha könyvet akart kiadni. Ott volt a Szent István Társulat, a tudományos munkák kiadója, amely egymás után jelentette meg a könyveit. És mivel addigra már a fővárosban is érdeklődést keltett a szerbek és horvátok irodalma, nem csupán az ő munkáit vitték a közönség elé. Az írói világban kevésbé ismert óbecsei orvos, Szász István fordítói tevékenysége előtt is kinyílt az út Budapestre. Szerb költői antológiáját már a Franklin adta ki 1910-ben. És ugyanabban az évben a Kisfaludy Társaság évlapjai közölte az újvidéki Rohonyi Gyula fordításában szerb költők műveit huszónhét oldalon.

A szerb líra iránti figyelmet, mint mondtuk, Zomborban keltették fel, úgy-hogy a magyar fővárosban már szinte nem is volt fontos az átköltés művészete, csak a másféle szín és légkör. S a műkedvelő Rohonyi éppúgy kiadóhoz jutott, mint a nem sokkal költőibb Szász István a fordításaival. Most érett be annak az igyekezetnek a gyümölcse, amelyet Zomborban fejtettek ki évtizedeken át!

De nemcsak a fordítók iparkodtak Zomboron kívül kiadót találni. A költők és elbeszélők még fontosabbnak tartották a pesti megjelenést. Ha a könyv lovaggá ütésnek számított, még inkább az volt, ha nem vidéken látott napvilágot. Ahogy a vidéki primadonnát csak legritkább esetben vették észre Budapestén, oly nehéz volt a szerzőnek saját kiadásában megjelent könyvére felhívni a figyelmet a magyar szellemi élet központjában. Hát ezért követtek el mindent a vidéki írók, hogy könyvüket Budapestén s lehetőleg jó nevű kiadó fémljésével jelentessék meg.

Sokaknak sikerült, mindenekeelőtt a nőknek: Molnárné Radich Jolánnak, Radványi-Ruttkay Emmának, Janda Matildnak és Unger Ilának, aki Alba Nevis költői néven a húszas évek közepéig sikeres szerzőnek számított. Nem voltak tehetségesebbek, mint a férfiak. Eppen csak a magyar olvasó képzeletét izgatta jobban, amit a nők írtak. Főként a nagyközönség felé forduló lapokban, mint amilyen az *Új Idők*, Herczeg Ferenc lapja volt.

Papp Dániel azután lett író, hogy felvitték a *Pesti Napló*hoz, s miután cikkei-

vel már nevet szerzett magának, elbeszéléseket kezdett írni. Szóval, nem lehetett büntetlenül vidéken maradni! S amikor ezt megértették, egymás után költöztek Zomborból pestre az írók. Vagy legalábbis úgy tüntették fel, mintha pesti lakosok lettek volna. Felvétették magukat a tisztí címtárba, gyakran fel is jártak, állandó lakást is fenntartottak, mint Molnár Gyula, Pataj Sándor és Vértesi Károly, de mindhiába. Úgy látszik, mégse csak ezen múltott a siker és az elismerés! Végül valamennyien kikötöttek újra és véglegesen Bittermannnál és a többi zombori nyomdánál.

Merőben más volt a helyzet a tudományos munkákkal. Dudás Gyula, Gubitz Kálmán, Cziráky Gyula és a többiek csak egy egészen szűk kör érdeklődését várhatták. Munkásságuk a *Történelmi Társulat Évkönyvében* kapott helyet, s mivel ez a folyóirat a szakirodalomban komoly megbecsülésben részesült, munkatársait szívesen látták a muzeológusok központi lapjain is.

Az önálló kötet az ő gyakorlatukban rendszerint „különnyomat” volt, amikor a nyomda csak a papír és a további nyomás költségeit számította fel. Így jelent meg a legtöbb régészeti, néprajzi és általában történelmi értekezés. Anélkül azonban, hogy a vidéki kiadás a legcsekélyebb mértékben befolyásolta volna a művel szemben a kritika értékelését. Ezek a tanulmányok a legtöbb esetben itteni témát dolgoztak fel, erről a vidékről vittek hírt, s így megjelenésük helye mintegy hitelesítette is a munkát. A szépirodalomban ez a „hitelesítés” se volt elég!

Zombor csak névleg volt „irodalmi központja” Bácskának a századforduló idején. Szabadka eleven szellemi élete hamarosan még mélyebb vidékiességbe lökte, mint amilyenben korábban volt.

*

Érdekes, hogy amíg a délszláv irodalom magyar bemutatásához annak idején Zombor adott ösztönzést, a magyar költészet, próza és színjáték már városunkon kívül, főleg Újvidéken szólalt meg szerbül. A megye székvárosában a magyar szellemi élet a jelek szerint erősebb volt, mint a „szerb Athénben”, ahol viszont a *Letopis* körül egy az egész Szerbiára kisugárzó irodalom bontakozott ki a múlt században. Újvidéken maga Zmaj többet fordított magyarból, mint Zomborban az összes tanár és műkedvelő költő együttvéve. És milyen magas színvonalon! Nála sosem érződött a fordítás fűrészpörize. Petőfi és Arany csaknem új hazára talált az ő révén a szerbeknél. Madách Tragédiája pedig, talán épp az átköltés szabadossága folytán, a romantikus korhangulatban több szerb színt érzékeltet, mint az eredetiben a magyar. Hogy ezzel a dráma ünnepélyessége is veszített, s a fordítás szabad kezelése egy másfajta Madáchoz állított a szerb olvasó elé, megint csak bizonyíték amellet, hogy a szerb költő a maga formanyelvéhez ragaszkodott.

A zombori fordítók eredeti formanyelv hiányában csupán az alkalmazkodás illő alázatával végezheték a szellemi közeledésnek ezt a szép munkáját a né-

pek országútján. S ha Talleyrand-nak igaza volt, hogy „a fordítás olyan, mint a nő, ha szép, akkor nem hú, ha meg hú, akkor nem szép”, hát az ő legfőbb erényük a hűség volt. És itt nem volt kivétel szerb és magyar fordítók között. Radics György, Margalits Ede, Dömötör Pál éppúgy az egyéni formanyelv hiányában küszködött a kifejezéssel, mint Mita Popović vagy Pavlovics Jenő, jószándékkal és lelkesedéssel pótolva a költői szépséget.

Mert ők ketten képviselték Zomborban a szerb fordítási tevékenységet. Laza Kostić magyarból csak Kiss József Jehováját költötte át, s ebben az esetben a fordító személye fölötte állt az eredeti poéma költőjének.

De se Popović, se Pavlović nem zavartatta magát az érdektelenséggel. Az előbbi, akiről utcát neveztek el Zomborban, megszokhatta a barátságatlan, sőt olykor keményen elmarasztaló kritikát eredeti műveinél is. Földije, Veljko Petrović se tudott mást felhozni mentségére, csupán azt, hogy rossz korban élt, amikor gyöngé hangját elnyomta Zmaj, Đura Jakšić és Laza Kostić hatalmas orgánuma. Đena Pavlović – hogy most már úgy írjuk mi is a nevét, ahogy számban is csekély eredeti munkája alá ő maga írta – még keményebb bírálatban részesült, mert egy másodrendű költő, Milenko Grčić epigonjának tekintették.

Nagyon jelentős volt azonban egy zombori szerb nyelvű gyermeklap, a *Golub* szerepe a magyar irodalom bemutatása terén. Ez az újság, amely harmincöt éven át jelent meg, s számos nagy írónak első szárnypróbálgatásait közölte – köztük Miloš Crnjanskiét –, állandóan figyelemmel kísérte a magyar irodalmat. De mivel munkatársai szétszórva éltek a régi Magyarország különböző vidékein, a *Golub* esetében se szabad zombori jelleget tulajdonítani ennek a ténykedésnek.

Az eddig elmondottakból tehát ismételtelen kiderül az igazság, hogy a közeledés a többségi népek felé egyfajta nagyobb vonzásnak tesz eleget, míg fordítva csak a figyelemnek akar eleget tenni. A fordítóknak ez a vándorútja költői meggyőző erő szempontjából nem volt kiegyenlítő a két nép szellemi országútján. Évtizedekig kellett várni rá, amíg fordítói hitel és erőviszony az átköltés, illetve figyelem dolgában megváltozik. S persze most is megtartotta – de már ellenkező előjellel – az arányok közti különbséget. Mert ha a múlt században Zmajtól Laza Kostićig a szerb költők legjobbjai fordultak a magyar irodalom felé, korunkban Illyés Gyulától és Weöres Sándortól kezdve Nagy Lászlóig a legkiválóbb magyar költők ültették át a délszláv líra legszebb alkotásait.

A figyelem zombori megnyilatkozása száz év előtt mintha napjainkban emelkedett volna az őszinte érdeklődés legmagasabb pontjára. Amit a város oly sokáig egyedül, a maga szerény erőinek igénybevételével szorgalmazott, az együttélésnek most már szélesebb, kelet-európai relációjában, államok és népek programja lett.

Nemcsak az eposzok maradtak kizárólag az irodalmi érdeklődés határai között. A bácskai szerb népdalok, mesék és mondák ugyancsak ismeretlenek voltak a vármegye más ajkú népei előtt. Különbözik a népköltészetet általában maguk a filológusok is meghagyták a néprajz feladatkörében, amely – mint tudjuk – igen kezdetleges tudomány volt még a század első harmadában is ezen a vidéken. Kálmány Lajos, a szegedi káplán, aki a hatóságok előtt fölöttébb gyanús lett népi érdeklődése miatt, csak Észak-Bácskáig jutott népdalokat gyűjtögetve, s csupán a negyvenes években fedezte fel a mi vidékünk gazdag népdalincsét dr. Kiss Lajos. A többi népé sokáig íratlan maradt.

Itt éltek hát szorosan egymás mellett, sokszor csak utcák által elválasztva magyarok, szerbek, németek, sokácok és bunyevácok, s minden nép egy külön világ volt. A nyelvébe és hagyományaiba zárt néplélek mások előtt nem tudott megnyilatkozni. A békés szomszédság nem volt elég hozzá, hogy a lélek is megmutatkozzék egymás előtt. A vegyes házasságok is ritkák voltak a pravoszláv szerbekkel, hiszen a vallás még nagyon sokáig lebonthatatlan falat húzott a népek között, s féltékenyen őrizte a külön világokat.

A szlávoknál azonban mégis nagyobb figyelmet fordítottak a népéletre. Elég összehasonlítást tenni a Monográfia nemzetiségeket ismertető tanulmányai között, s látnunk kell, mennyivel fontosabbnak tekintették a néplélek ismeretét, mint a magyarok. Antonije Hadžić, a szerbokról szóló fejezet írója sokoldalúbb egyéniség volt, mint például a magát csak néprajzi szakembernek valló Bellosits Bálint, s így történelmi összefüggésében is a szerbeknek szervezesebb alkatát állíthatta a világ elé.

És mégis mintha épp itt, a nemzeti történelem emlékeinél tért volna el a bácskai szerb néplélek az ősforrástól. Abban az időben, amikor lelkes irodalombarátok fordítgatták magyarra a szerb hősköltevényeket, itt líra és mitológia hozott hírt a messzibe került múlttól. Mintha már nem lettek volna vak regösök, hogy a hősök tetteiről énekeljenek, mert mintha Čarnojević pátriárka otthon hagyta volna a guszlórokat, amikor elindult népével Magyarország felé új hazát keresni. Marko királyfit csodálatos lovával, Miloš Obilićot fölényes hőstetteivel együtt nem a szájhagyomány élte a bácskai szerbeknél, hanem az irodalom.

A népköltészet a bácskai szerbeknél is hősök nélkül maradt. Istenek és angyalok, vámpírok és tündérek, jó és rossz szellemek mellett maga a nép lett hős és áldozat, anélkül hogy haditettekben személyesítette volna meg a hőseit. Hunyadi Jánosról, Mátyás királyról s a középkor közös történelmi emlékeiről délebbre szólt az ének, itt megfakult, elfelejtődött, kimosta az idő minden nép tudatából. A földöntúli csodák erősebbeknek bizonyultak a csaták hőseinél!

Persze azért minden bizonyos lett volna mit feljegyezni itt is a népdalgyűjtőknek. S talán eredeti és sajátos színeket is felfedeztek volna, minden más vidéktől eltérőt, a szláv néplélekben. Mert ki tudná megmondani, mennyi idő kell, amíg mítosz és történelmi emlék átalakul, illetve új jellemvonásokat vesz fel! Mint ahogyan a másik élő és folytonosan változó közeg: a nyelv alakul más- és másképpen az egyes vidékek népi hatása alatt.

S ilyen szempontból a vizsgálatnak Bácskában, főleg pedig Zombor környékén megint a szlávok voltak érdekesebbek. A magyar nyelvtudósok és etnográfusok délebbre, Szlavóniába mentek gyűjtőmunkára, minthogy itt nem találtak, jobban mondva nem feltételeztek eredetiséget.

Ugyanakkor messze földről jöttek a tudósok a többi nép életét tanulmányozni: 1898-ban például Szirku Polihron, a szentpétervári egyetem professzora látogatott Zomborba, s innen járogatott ki Szontára a sokáccokkal ismerkedni, mivelhogy „idejövételének fő célja az itt dívó szláv nyelvek alaki sajátosságainak tanulmányozása volt”. A történelmi társulatba is ellátogatott, s valószínűleg felkereste Monostort is, ha már a sokáccok érdekelték.

Meglehet, hogy éppen ennek a tudósnak a megjelenése hatott ösztönzően a monostorszegi tanítóra, Gubitzka Kálmánra, mert abban az évben látott napvilágot első munkája az ottani archeológiai leletekről. És akkor kezdődött a bácskai néplélek behatóbb vizsgálata is. Egyelőre csak az etnográfia tárgyi emlékeit gyűjtve, de megsejtette már, hogy más is van még itt a felszín alatt, csak meg kell találni a hozzá való lelkes embereket.

*

Ha véletlen is, mindenesetre érdekes, hogy Zombor történetírói Evlia Cselebitől kezdve Muhi Jánosig kivétel nélkül idegenek voltak, akik csak rövidebb-hosszabb időt töltöttek a városban. Zombor történetének egy-egy mozzanatát sokan és sokszor megírták. Részleteket a város múltjából sok helyen találunk, még többször történt említés a városról, a legkorábbi középkorban is, amikor még neve se volt, csak a Czoborok birtokaként emlegették. A teljesség igényével azonban, áttekinthetően, ha mégoly röviden is, csak nagyon kevesen foglalták össze a város múltját.

A török utazó, aki beszámolójának tíz kötetéből kettőt Magyarországnak szánt, Zomborról szólva fontosnak tartotta megállapítani, hogy gazdag város, ami a tizenhetedik század derekán s török uralom alatt nem sok városról volt elmondható. Lakosairól azt mondja, hogy oláhok és bogdánok, s erről kár is lenne vitába szállni több mint háromszáz év távolából, pláne ha figyelembe vesszük, hogy a nemzetiségi árnyalatokhoz a törököknek nem volt kifejlett érzékük, s szerb, magyar vagy román egyformán gyaur, vagyis „keresztény kutya” volt a számukra. „Egy hétig időztünk itt, és kedvünkre kibeszélgettük magunkat”, folytatja meglelégedéssel, s ebből már tényleg a városra ismernénk, Zomborra, ahol mindig szerettek nagyokat beszélgetni. De már a fekvést illetőleg az ő számításai is becsúsztak egy kis hiba, mint azóta másoknál is annyiszor, mert azt írta, hogy egyórányira van a Dunától, s a kikötője Erdőd. Ha még nem említette volna ezt a kikötőt, amelyet a folyam másik partján a zomboriak aligha tekinthettek a magukénak, azt hihetnénk, hogy a Duna megváltoztatta folyását, s odébb vitte pár kilométerrel a medrét. Így azonban nem kétséges, hogy alaposan elszámította magát.

És ez a végzetes „egy óra járás a Dunától” több mint kétszáz éven át jelen volt Zombor topográfiai meghatározásánál. Még Papp Dániel is ezt írja róla a regényében, amiért aztán egy későbbi író társa, Szenteleky Kornél alaposan meg is róttá, s egész elbeszélői tehetségét kétségbe vonta e famózus elszólás miatt. Pedig egyébként oly sok minden volt jellemző a városra abban a regényben! S a történeti hűség se merül ki mindig a távolságokban.

Szlatkovics Máté plébános alaposabb volt, mint Evlia Cselebi. Húsz éven keresztül állt a katolikus hitközség élén, s e tisztségénél fogva, egyéb közéleti szerepet is játszva, nem lett volna szabad tévednie. Nem is tévedett, csupán szebbnek igyekezett festeni a várost és lakóit a valóságnál. Az ő képe a régi Zomborról idilli állapotokat érzékeltet százéves öregekkel, a várost körülvevő kis szőlődombokkal, ahol megterem a nép mindennapi bora, miközben a tehetősebb réteg és a nemesség baranyai és még távolabbi vidékek drága borát issza. Mindez pedig a tökéletes jólét bizonyítéka.

Hogy hova lettek ama kies dombok, nem lehet tudni. A jólét is eltűnt néhányszor azóta, amit – mondjuk – nem lehet a történetírók vétkéül felróni. De talán a tárgyilagosság hiányát sem. A történetírásnak mindenkor számolnia kell a maga korának nézeteivel. S vannak időszakok, amikor érdekeknek kell alávetni a múlt vizsgálatát, s amikor az említett nézetek fontosabbak a tényeknél s az igazságnál.

Szlatkovics Máté elfogultsága nem volt kisebb a jó szándékánál. Krónikájában azért igyekezett minél szebbnek látni a várost és lakosait, mert egy nagyon erős ellenkező nézettel kellett szembezállnia. A vármegye is, a kalocsai érsekség is rossz véleménnyel volt a feltörekvő városról és erőszakos lakosairól, akik adósságba verték Zombort és Mária Teréziához jártak panaszkodni és követelőzni, minden közeli városnál több jogot vindikálva maguknak. És bár a krónika nem bizonyító okmány, a jámbor plébános – mint annyiszor azóta – saját propagandájának áldozata lett. Elhitte, amit védekezésül mondott a különböző instanciákon, hogy kitűnő a város levegője, s hogy két erdeje van, ahol megterem a fája, szőlődombok veszik körül, s általános benne a jólét, vagyis valóságos kis paradicsom a város.

Hát nem volt paradicsom. Iványi, Erdújhelyi, Grosschmidt Gábor és mégannyi történésze a vidéknek, más és más vonatkozásban szólva Zomborról, nem hagyott az utókorra ilyen illúziókat. A szabad királyi város jogáért is súlyos adósságok terhét kellett nyögnie, s később a polgáriasodás időszakában ugyancsak megszenvedte a nép a maga sorsát.

Szóval, savanyú volt a szőlő ama „kies szőlődombokon”. Csak a krónikások próbálták megédesíteni, mint egyébként minden kor történetírói a maguk borát.